

Guerra i societat: Estructures de Defensa en la història de Catalunya

---

Totes les forces armades són un reflex dels seus països. Això no és quelcom que ens hagi de sonar estrany doncs, cada nació té un tarannà determinat propiciat pels condicionants demogràfics, econòmics, polítics i fins i tot mediambientals. Tots aquests factors, al llarg dels segles, van generant un pòsit que es manifesta en tots els aspectes d'una societat, també en la defensa. Ens proposem exposar en aquest petit estudi quines han estat les estructures de defensa catalanes al llarg de la Història. El marc temporal escollit parteix des del trencament amb l'Imperi Carolingi fins a la desaparició de Catalunya com a Estat (1714). Aquest no pretén ser un estudi històric exhaustiu, doncs ja n'hi ha de publicats¹, sinó una mostra de la relació entre guerra i societat, i les estructures que se'n deriven.

Preludi: un territori de guerra

La fundació de la Marca Hispànica (com totes les "marques" carolíngies) fou amb un motiu ben clar: generar una zona "esmoreïdora" contra amenaces exteriors. Pràctica que ha seguit existint al llarg de la Història, per desgràcia de moltes nacions "petites". En el nostre cas, es tractava d'aturar les ofensives procedents d'Al-Andalus. En un temps tant remot com el segle VIII i IX no hi havien grans exèrcits permanents en els territoris cristians, degut principalment a la relativa debilitat de les institucions estatals sorgides de l'ensorrament de Roma, de forma que cada territori havia de generar les seves pròpies forces. En el cas de la Marca Hispànica, s'assignava un territori concret a un "comes" (comte) amb el dret de gaudir de la riquesa que generés però també amb el deure de defensar-lo i aportar forces quan el rei ho exigís. Les condicions eren clares, per bé que bastant dures per la majoria de la població. La producció agrícola d'un territori predominantment de muntanya era bastant limitada, cosa que sumada a les constants incursions andalusines feia la vida especialment feixuga als habitants de la Marca Hispànica. Tampoc pels comtes era una perspectiva còmode, doncs no hi havia un tracte de reciprocitat vers la seva contribució. La crisi del poder carolingi al segle X proporcionà als comtats catalans l'oportunitat que necessitaven.

De Borrell II a Jaume I: auto-defensa i expansió

Amb la negativa del comte Borrell a renovar els vots de vassallatge s'obria un nou escenari polític. Efectivament, els comtats catalans passaven a ser independents "de facto". No obstant, ara calia afegir a les amenaces ja esmentades, les més que previsibles incursions provinents del nord. El panorama, amenaça musulmana des del sud (terrestre) i l'est (marítima), i franca des del nord, deixava la jove Catalunya en un escenari de guerra gairebé permanent on els períodes de pau eren poc més que un descans per preparar el següent xoc.

No hem d'oblidar tampoc que les relacions entre nobles no eren pas cap bassa d'oli. En

---

1 Recomanem: Hernández, F.X. *Història Militar de Catalunya*. Pel cas que ens ocupa, volums II i III.

conseqüència, que els diferents territoris i, sobretot, nuclis de població organitzessin la seva auto-defensa era el més assenyat que es podia fer.

Des de bon principi, les **hosts** feudals foren el tipus d'organització militar comuna dels comtats catalans. Cosa bastant lògica, ja que el feudalisme era en aquell moment el sistema social i polític predominant. Una dels pactes bàsics d'aquest sistema era que tots els vassalls d'un senyor es comprometien al servei d'armes en cas de ser requerits. Tots junts formaven el que s'anomenà "mainada", que comprenia tant cavallers com soldats a peu. El funció de si aquest servei durava un dia o més, s'anomenava "cavalcada" o host respectivament.

D'altra banda, amb els usatges de Barcelona també s'establí una vinculació militar amb el Comte de Barcelona, l'usatge **Princeps Namque**. Malgrat ser modificat diverses vegades per les Corts catalanes, aquest no fou abolit fins els Decrets de Nova Planta. Aquest consistia en l'obligació de tots els vassalls del príncep en aportar forces per la defensa del territori en cas que aquest fos amenaçat. Més enllà d'entrar en detalls, volem remarcar la importància de que l'obligació militar dels catalans vers el seu sobirà era només en casos defensius. En conseqüència, tota acció ofensiva havia d'estar condicionada a pacte. No és un fet menor, i arribarà a punt ser un punt extremadament conflictiu sota la dinastia dels Habsburg al segle XVII...

Aquesta noció d'autodefensa, no es manifestà exclusivament en l'obligació vers el sobirà, també ho feu de forma horitzontal. Ens referim als **Sagramentals**. Aquests consistien en associacions de diverses poblacions per cooperar en la seguretat i la defensa. Com ja hem esmentat, les constants amenaces, ja fossin endògenes o exògenes, obligaven a disposar de forces creades *ad hoc* per respondre-hi. Amb el pas del temps, els Sagramentals s'anomenaran **Sometents** (mot derivat de "so metent", és a dir, la convocatòria a les armes mitjançant so, principalment les campanes del poble). Aquestes seran una altra institució que, tot i les modificacions, persistirà fins la seva abolició per part de Felip V.

Ara bé, no tot fou auto-defensa, sinó que primer tímidament, i després a pas ferm, els successius comtes-reis anaren movent la frontera cap al sud. Passem a veure quins foren les unitats que ho van fer possible.

Si bé les diferents expedicions militars que van conquerir el que anomenem la Catalunya Nova es basaven en les hosts, aquestes van anar generant un perfeccionament de l'art militar, i amb Jaume I i Pere el Gran es fa el salt qualitatiu. Fer operacions des del Pallars fins al Pla de Lleida era una cosa, enviar i mantenir una força expedicionària de Catalunya a les Balears representava tot un altre ordre de coses. Potser la decisió de conquerir Mallorca es va prendre en un sopar... però la preparació i execució de l'operació no va ser quelcom deixat a l'atzar.

Hi trobem representants elements ja existents que, combinats amb d'altres més nous i especialment sota l'autoritat del Comte de Barcelona, condueixen als èxits rotunds de la conquesta de les Illes i el Regne de València. En primer lloc, les **hosts feudals**.

Malgrat la manca de cohesió, entrenament i disciplina de les forces senyoriales, no es podia prescindir del gruix d'efectius que podien aportar. L'**host reial**, provinent d'aquelles possessions directes dels comtes-reis s'havia anat ampliant a mesura que en els darrers segles s'havien concedit cartes de poble per viles "franques" i/o "noves". No hem d'oblidar però, i això és important, que ni la conquesta de les Illes ni de València podia justificar-se sota l'ordenament "Princeps Namque". En conseqüència, caldria fer concessions atractives perquè s'hi sumessin homes. Aquest fet, entre d'altres, garantiria que l'autoritat reial mai fos "absoluta", i alhora posaria les llavors del conflicte per aquells que ho volguessin. Però no avancem esdeveniments i seguim amb les forces que composaven els exèrcits de Jaume I.

Hem de fer esment obligat als **ordres militars**. Que el propi rei s'hagués criat entre els templers i que la lluita contra Al-Andalus tingués un marcat to de croada, no ens ha de fer perdre la perspectiva: les ordes militars eren una força militar altament eficaç. A banda del constant entrenament que rebien, la seva vessant monàstica els donava un plus qualitatiu en l'aspecte del pensament. Ni en el passat ni en el present, cap exèrcit mancat de gent versada en el pensament militat pot aspirar a la victòria. El rei Jaume ho sabia, i no els desaprotà.

En un altre ordre de coses estan els **almogàvers**. No entrarem ara en la seva capacitat i audàcia, que de ben cert en tenien en escreix, sinó en una reflexió de com el model de societat té una absoluta vinculació en la generació de les forces militars. Els almogàvers foren sempre gent de frontera, acostumats a viure amb privacions i un clima de violència. Hi ha una línia de continuïtat des que comencen a "baixar" de les terres del Pallars passant per Lleida, la vall de l'Ebre, les Illes, València... Precisament és amb l'estancament de les conquestes de Jaume I que comencen a resultar "conflictius". Les expedicions de Pere el Gran els brindaran l'oportunitat de seguir a la "frontera". Però què passà quan l'etapa expansiva conclougué i s'assentaren als ducats d'Atenens i Neopàtria? El seu esperit no pervisqué més de dues generacions i aquelles conquestes (certament difícils de reforçar i proveir) es perderen.

Seria també una negligència no fer esment dels estols catalans. El "*command of the seas*"² que assoliren fou determinant en nombroses ocasions. Encara avui roman la idea que a les galeres només hi anaven els pobres infortunats que havien estat condemnats. Això és parcialment cert, però només una part. A l'Edat mitjana les marines "reials" no existien. Cada poble, ciutat costanera, o fins i tot elements particulars, aportaven naus en cas de requeriment. Per la duresa de les condicions, als tripulants d'aquestes naus (majoritàriament galeres) se'ls feien concessions, principalment en matèria de botí. Això, sumat al "*know how*" proporcionat per les constants escaramusses marítimes, feia dels estols catalans una força més que respectable, tractant-se doncs, les operacions a les Illes, València i Mediterrània enllà d'operacions ofensives i, per tant no subjectes al "Princeps Namque" tenim diverses garanties d'èxit: expertesa, llibertat i oportunitat d'enriquiment.

---

2 Concepte de pensador naval Alfred T. Mahan, fundador del *US Naval War College*, referit a poder exercir amb ple control de les aigües les operacions que es desitgin. Juntament amb els conceptes *sea control* i *sea denial*, formen les pedres angulars de la doctrina naval dels Estats Units i l'OTAN

Aquests elements doncs: hosts feudals i reials, ordes militars, almogàvers i estols composaven el gruix de les forces que conqueriren el que avui anomenem Països Catalans. Un conjunt molt heterogeni però, gràcies a l'afermament del poder comtal i la cimentació jurídica que feren Jaume I i els seus successors, transformaren Catalunya en quelcom més que una suma de comtats.

No podem tancar l'etapa medieval sense fer esment de la gran aportació que feu Pere III, el Cerimoniós: la **Generalitat**. No descobrirem res de nou si diem que les guerres costen diners, especialment si es perllonguen. Pere III en tingué unes quantes cosa que, sumada a la baixada d'ingressos per males collites i la pesta, obligava a més eficàcia en la recaptació d'impostos. No ho oblidem doncs, la nostra institució de govern té els seus orígens en un context bèl·lic.

Segles XVI-XVIII: vells conceptes, noves tècniques

Si bé la introducció i difusió de les armes de foc, així com la poliorcètica en les fortificacions revolucionaren l'art de la guerra³, bona part de les estructures de defensa catalanes pervisqueren adaptant-se a les noves tècniques. En cap cas els catalans restaren aliens als canvis que s'estaven produint, però de cap manera volien renunciar (i vistos els resultats, amb raó), a les seves institucions i costums.

La pervivència del Prínceps Namque i els Sometents

Tot i el canvi que va representar pel Principat (i tota la Corona d'Aragó) passar a formar part de l'enorme conjunt de possessions Habsburg, l'usatge Prínceps Namque seguia vigent. Ara bé, el fet de pertànyer a aquest conjunt també implicava moure's en un marc geoestratègic més gran on, determinats escenaris, no podien ser concebuts com a propis pels catalans. Menys encara quan en la celebració de Corts es renovaven les lleis que garantien que l'única obligació dels catalans en matèria de defensa era aquella continguda en el Prínceps Namque. Durant els regnats de Carles I i Felip II això es pogué conduir de forma més o menys estable. Amb escenaris habituals com la frontera amb França o els atacs de turcs i berbers des del mar, recórrer a l'esmentat usatge no era quelcom conflictiu. Ara bé, a mesura que els escenaris d'Alemanya i, sobretot, els Països Baixos agafin protagonisme les friccions s'aniran fent més grans. El node de decisió imperial, en efecte Madrid, anava concebant els diferents territoris com un "tot", mentre que en el nostre cap, el Principat, ho concebia tant sols com una vinculació dinàstica. No ens estendrem més en aquest conflicte doncs és prou conegut i àmpliament documentat.

Prínceps Namque i Sometent mantenen la vinculació que tenien a l'Edat Mitjana, tot i adoptant les noves tecnologies. En aquest cas, hem trobat escaient compartit aquí la visió que en dóna Francesc Xavier Hernández, prou il·lustrativa:

---

3 Recomanem: Parker, Geoffrey; *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800*

“Cal destacar com el Prínceps Namque propicià una cultura d'autoorganització i autodefensa, que es va projectar en la institució del Sometent o Viafós (...). El Prínceps Namque esdevingué determinant per generar alguns dels trets culturals de l'imaginari i de les actituds dels catalans davant la guerra i la violència:

- *Experiència i habilitat en l'ús i maneig d'armes.*
- *Entendre que la possessió i ostentació d'armes era un símbol de llibertat.*
- *Experiència en dinàmiques d'autodefensa territorial.*
- *Experiència en formació i organització militar*
- *Capacitat de reacció ràpida i d'improvisació militar.*
- *Acceptació de la milícia i del sometent com a instrument natural militar.*
- *Reluctància a participar en exèrcits privats de les monarquies*
- *Reluctància a participar en guerres ofensives o agressives contra altres pobles*
- *Reluctància a estructures autoritàries i jeràrquiques de comandament*

Aquests trets, que podríem tipificar gairebé com de personalitat col·lectiva, van caracteritzar les actituds dels catalans durant segles, i encara en el present deixen sentir els seus ecos.”⁴

Algunes unitats i organització

Un altre dels elements més representatiu d'aquest període són els **Miquelets**. Fundats durant la Guerra dels Segadors, tingueren l'efímera denominació d'almogàvers. No obstant, les similituds en el procediment eren notables: tropes d'infanteria lleugera, amb un gran coneixement de l'entorn (especialment el de muntanya) i molta capacitat de xoc. Generalment equipats amb un mosquet i dues o més pistoles, podien generar descàrregues amb una cadència de tir molt ràpida, difícilment igualables per una unitat regular de terços o infanteria de línia. Sobretot si, com s'acostumava a procedir, es feia en terrenys abruptes i/o emboscats. Qualsevol força (castellana o francesa), que pretengués ocupar el Principat es trobaria amb que cap de les seves unitats logístiques podia moure's desprotegida, cosa que obligava a dispersar forces tant pel proveïment com pel control efectiu.

També hem de fer referència obligada a la **Coronela de Barcelona**, la milícia de la Ciutat Comtal. Si bé és cert que ja en comencem tenir molta informació disponible per la gran tasca feta en els darrers anys per investigadors així com la magnífica feina dels recreadors que l'homenatgen, cal fer esment dels forts vincles ciutadans que aquesta unitat generava. Pensem-hi: una força de dimensió de regiment, dividida en companyies d'adscripció gremial. És a dir, que tots els companys d'ofici eren, a més, companys d'armes. I no en un sentit simbòlic, ja abans de la Guerra dels Successió, els homes de la Coronela havien servit en combat, amb l'*esprit de corps* que això comporta. Difícilment avui en dia (amb la possible excepció de Suïssa) podríem trobar un agermanament tant ferri en una unitat militar.

---

4 F.X. Hernández, *Història Militar de Catalunya; vol.III La defensa de la Terra* ; Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 2003

Malgrat el que hem dit, la vocació per l'auto-defensa i la reluctància a participar en forces regulars, Catalunya també en tingué. Cal remarcar que aquestes es generaren en períodes especialment crítics com la Guerra dels Segadors i la de Successió. En el primer cas podem parlar del Batalló Català, format per unitats tipus Terç, una per cada demarcació. En el cas de la Guerra de Successió, els regiments creats sobretot en el darrer període són bastant heterogenis. A banda de les dificultats pròpies de reclutament amb bona part del territori ocupat, no s'ha d'oblidar la manca de sentit d'intentar lliurar una guerra convencional (enlloc d'asimètrica), contra un enemic desproporcionadament superior.

Conclusions

Com hem vist, la guerra ha estat quelcom present en la societat catalana des dels seus inicis. Una situació quasi permanent de conflicte i violència va generar en la nostra nació una consciència de d'auto-defensa i *know how* militar. La versió de “poble pacifista” que alguns elements sobre-representats no es cansen de repetir, a banda de ser falsa, és quelcom proper a la síndrome d'Estocolm. Els temps han canviat, certament, i l'opció “un català, una arma” no és acceptable⁵, però en cap cas no es pot negar que el nostre sotmetiment ha anat de bracet del nostre desarmament. Una Catalunya independent no pot cometre l'error de creure que altres la defensaran.

ANC – Defensa

---

5 Veure els documents “Una anàlisi estratègica” i “Doctrina militar: desenvolupament d'un model propi”, disponibles a l'espai de la Sectorial de Defensa al web de l'ANC